

A TRAUMATIKUS EMLÉKEZET MINT KOMPOZÍCIÓS ELV

Nádas Péter *Párhuzamos történetek*jében*

Párhuzamos történetek 2012-ben megjelent német és angol fordítása közül az előbbinek volt nagyobb kritikai visszhangja, nem véletlenül. A különböző történeti szálak kronotopozsait ugyanis a magyar mellett kizárólag német helyszínnek és történelmi sorsfordulók jelentik (1989, a harmincas évek Németországa és a II. világháború vége), melyek nyilvánvalóan nemcsak kontrapunktjai a magyar XX. századot értelmező szövegnek, hanem maguk is tárgyai ennek az interpretációs törekvésnek – valami fontosat önállóan ezekről is el akar mondani a regény. A két világ, a két történelem természetesen szinte szétszálazhatatlanul egymást is értelmezi végig a három kötetben. Ezért is fogalmazhatott meg kellően radikális véleményt a magyar irodalmat elég jól ismerő fordító, Wilhelm Droste, aki szerint „a *Párhuzamos történetek* német megjelenése valószínűleg a könyv tulajdonképpen megszületését jelenti, hiszen a német nyelvű recepció rendelkezik a mű megfelelő megközelítéséhez szükséges hagyományokkal és szenzóriummal.”¹ Ez talán már csak azért is túlzás, mert 2005-2006 folyamán igen sok és ráadásul értő magyar kritika született, nem egy éppen a szerző németes műveltségének köszönhette elaboráltóságát.

A kérdés attól még felmerül, hogy a német fogadtástörténet hoz-e olyan új távlatokat, amelyek esetleg haszonnal kamatoztathatók a regény esetleges újabb magyar interpretációiban. Első látásra mintha megismételné azt a *káosz versus rend* dilemmát, ami egy szerzői nyilatkozatnak² köszönhetően először a hazai recepciót is meghatározta. Martin Lüdke³ vagy Iris Radisch⁴ például egyáltalán nem látnak összefüggéseket a harminckilenc fejezet között. Ezzel szemben itthon mindenki hamar belátta, hogy itt is érvényes az az alapszabály, hogy minden olvasás egyben koherencia-teremtés is.⁵ Sőt, az első könyvbemutatón elhangzott beszélgetésben Németh Gábor kérdésére, hogy lehet-e struktúrájának tekinteni a káoszt, már Nádas is határozott nemmel válaszol: „Nem lehet, valószínűleg csak negatív formában lehet. [...] Ha pedig valaminek egyszer nincsen helye az eddig ismert rendszerekben, akkor meg kell keresni, hogy milyen rendszerben van helye.”⁶ Megkockáztatható az állítás, hogy az egyik (de nem az egyetlen) ilyen eddig ismeretlen rend a magyar és német történelem párhuzamba állítása a regény fikciójának keretében, a két ország története mint „jelképi pólus”⁷ viszonyul egymáshoz,

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

ahol „[A] német az európai katasztrófa egyetemességével kiegészíti a magyar egyediségét.”⁸

Ennek megfelelően a német kritikákat is egy „rendszeralkotási kényszer”⁹ határozza meg, valaki ezt pusztán a német és a magyar fasizmus párhuzamában látja meg,¹⁰ de gyakori a szerző életrajzából levezetett magyarázat,¹¹ illetve, hogy „a titkos összefüggések” egy jól felismerhető centrum felé mutatnak, mégpedig a „XX. század totalitárius diktatúráinak tapasztalata”¹² felé. Innen már csak egy lépés, hogy mindezt olyan *traumáknak* nevezze a szerző, amelyek meghatároznak minden szereplőt,¹³ viszont ez pusztán tematikus szerző elv marad nála (tehát a legtöbbjük áldozata vagy elkövetője volt a nemzetiszocializmus vagy a sztálinizmus bűneinek), nem lép elő strukturális alapelvvé. Ebben az irányba egyedül az a Joachim Sartorius mozdul el, aki egyébként is igen jól ismeri Nádast (illetve fordítva: Nádas a magyar fordítója Sartorius verseinek). Az idézett ÉS-válogatás címe is tőle származik, azt a hasonlatot pedig közvetlenül a következő mondat előzi meg: „A »legalkalmatlanabb« pillanatokban bukkannak fel emlékek, és tolkodnak be traumaként vagy vágyakozásként a jelenbe.”¹⁴ Tehát akaratlanul is a traumát nevezi meg az egyik kompozíciós elvként, koherenciát biztosító elemként. De ha megnézzük recenziójának magyarul már nem olvasható részeit, akkor azt láthatjuk, hogy korántsem csak öntudatlan társításról van szó. S nem is csak azért, mert a két világháborút ő is a szereplőket meghatározó traumának nevezi, hanem azért, mert – ahogy Bellardi, Erna és Gyöngyvér taxiútja kapcsán megjegyzi – lehet, hogy minden utasnak más történet jár a fejében az út alatt, de belül, az egyes személyek elméjében is párhuzamosan fut tudatos és tudattalan, múlt és jelen.¹⁵ Ez pedig már az a traumatikus időszerkezet, amely a narrációra is kihat, hiszen a traumát átélt személy pszicho-narrációjában a traumatikus múltat jelenként éli meg, feszültségben állva ezzel az elbeszél világban kívülálló narrátor által közvetítettekkel. De alapja lehet ez két szereplő konfliktusának is, mivel ők – ellentétben a narrátorral és az olvasóval – nem tekinthetnek rá a másik mentális folyamataira. Véleményem szerint a szövegforma töredezettségét, a közvetlen dialógusok elenyésző számát ez is magyarázza, viszont a traumaelmélet segítségével még nagyobb egységek szerkezete is leírható.

Sebek

Ezzel az állásponttal nem vagyok egyedül, a magyar szakirodalomban általában – hasonlóan a német recenziókhoz – a történet néhány elemét traumaként

nevezik meg, viszont (Sartoriushoz képest) még jobban kidolgozott koncepciót, egy, a trauma segítségével megalkotott értelmezési modellt egyedül két vagy legfeljebb három helyen, Markója Csillánál, Darabos Enikőnél és Bacsó Bélánál találhatjuk meg. (Meg kell persze jegyeznünk, hogy a német recepciónak az időbeli hátrány mellett egy műfaji kényszerrel is meg kell küzdenie, nevezetesen, hogy ott csak napilapok és hetilapok közölnek kritikákat, nagyobb terjedelmű elemzések megjelentetésére nincs lehetőség, az akadémiai szféra nagyobb lélegzetű tanulmányai pedig még váratnak magukra.) Markója Csilla szándékosan fragmentált, olvasás közben feljegyzett gondolatoknak és meditációknak ható írása eleve nem tud vagy akar átfogó interpretációs stratégiát kínálni, de egy helyen megjegyzi a szöveg elképzelt írójáról, hogy „[Mint] egy doktor Kienast, szerette volna megtalálni az összefüggést, hogy melyik mozdulat milyen nyomot hagyott. Melyik trauma mivé alakult, hova vezetett.”¹⁶ Ebből a rövid, tovább nem vitt megjegyzésből is kitetszik, hogy a traumák átszövik a történetek szálait, és különböző alakban, a szöveg egészen más pontjain tűnnek föl. Minden trauma paradigmatis eseménye, a holokauszt viszont csak első látásra töltené be ezt a látens szövegszervező szerepet: „Első olvasásra ugyan Auschwitz-regénynek tűnt. Másodikra szerelmesnek.”¹⁷ Darabos Enikő nagyszabású tanulmánya lacani ihletettsége miatt viszont következetesen strukturaként gondol a traumára, így például Ágost és Gyöngyvér szeretkezési jelenetében azt a mindkettejüket jellemző tapasztalatot, hogy a nyelv elégtelen gyermekkori élettörténetük narratív megalkotására, a közös traumastruktúrával magyarázza.¹⁸ Ennél talán mégis általánosabb érvényű kijelentése, hogy a regény első kötetében (a taxiút elején) a narrátor által egy minieszébe bevezetett fogalom, az *ösállapot* egyetlen traumatikus élménnyel vagy az annak helyén képződő ürrel is azonosítható.¹⁹ Bacsó Béla is csak a szubjektumhoz köti a traumát, viszonyukat Bernet alapján „egyidejűségben rejlő különműségnek” nevezi, ez pedig azon freudi meglátás alapján magyarázható, amely szerint „a traumatizáló elem meg-nem-törtétté tételére, vagy éppen izolációjára törekvő emberi magatartás jellemzője ez, tehát a felsebzettség helyén képződik valami, ami szimptóma, ami másnak a jele”.²⁰

Ez a „szubjektív struktúra” fogja meghatározni tehát a szereplőket és történeteiken keresztül az egész regényt. Az olyan idekapcsolódó jelenségek, mint az *elfojtás*, a *felejtés lehetetlensége* és a *jövőtlenység* alapján forogtatják fel az elbeszélés lineáris rendjét. Ezeknek a fogalmaknak a segítségével ugyanis világossá válik, hogy miért nemcsak a szereplők „ösállapota” engedi meg az idősíkok egybecsúsítását,²¹ miért lesz az idő alineáris vagy fordítottan lineáris,²² vagy, hogy miért lehet a regény olvasásakor olyan érzésünk „[M]intha

a történelmi események nem csak kronológiai időben jönnének-mennének, hanem beírnák magukat az időtlenbe és a testekbe is. Elmúlnak és mégsem múlnak el.²³ Az elfojtott trauma nem tűnhet el tökéletesen, a szereplők közötti dialógusok emiatt eleve két síkon futnak, ahogyan Szirácz Péter írja, „a kimondhatatlan, az elfojtott visszamarad, s árnyékként, belső zajként kíséri a beszédet.”²⁴ Így például, amikor a négy barátnő kártyapartiján Szapáry Mária (a halott lánya után kutató Demén Erna kérésére) rákérdez a holokauszt-túlélő Szemzőnél, hogy voltaképp „minek jöttél te haza, ezt akarom tudni, mi a fenének nem mentél el velük” (I. 399.), akkor a párbeszéd mondataiba egyszerre ékeződnak be a feltoluló emlékek töredékei és a jelen érzékelése, s az „otromba” kérdést tompító választ csak ezután olvashatjuk: „Jószerevel azt sem tudom, hogy én minek jöttem haza, válaszolta kitérően” (I. 401.). A sokak által idézett Szemzőné-mondat („Emlékezet azonban nincs” – I. 403.) után viszont a pszicho-narráció folyamatosan visszaírja az elfojtott emlékeket, még a magatehetetlen Elisa emeléskor is gyermekei ölései jutnak eszébe (I. 413.). A tabu, amelyet világszerte csak az Eichmann-per tör meg (1961-et írunk!), ekkor bárhol fellelhető, például Kristóf is beszámol hasonló élményről: „Soha, senkitől nem merészeltem megkérdezni, hogy a csillagos ház mit jelent. A felnőttek hangjából kiéreztem, hogy a dolog ahhoz a mély rettenethez tartozik, amit éppen csak túléltünk, és sokan elpusztultak benne.” (III. 272.)

Szemzőné első megjelenése után nem sokkal már meg is kapja ezt a traumatikus identifikációt az elbeszélőtől: „Az volt az igazság, hogy elméjében minden egyszerre élt, és egyáltalán nem tudott felejteni. Bár nem emlékezett, mert szándékosan nem emlékeztette semmire önmagát. Mesterségesen hozta létre a felejtést.” (I. 340.) A túlélő, és regény más pontjainak túlélői traumatikus helyzetekben nemcsak a múlt és jelen, de a jelen és jövő dichotómiáját is felfüggesztik, legyen szó KZ-láger lakójáról, Kramerről („itt azonban már az emberi világ lehetőségeinek a legvégére értek, és belátta, hogy ilyen lehetőség nincs, nincs jövő idő, és nem is volt.” – II. 381.), vagy az 1956-os eseményeket átélő-felidéző Kristófról („Nem volt jövő, ténylegesen csak az adott pillanata volt mindenkinek.” – II. 205.). A trauma emellett felszámolhatja az eddigi értelmezési kereteket, a hagyományok érvényességét, ahogy von der Schuernal az első világháborús élmények ehhez vezettek: „Ama tény, hogy ő nemes ember, ősi nemzetség leszármazottja, lovagias viselkedésre nevelték, mi több, mások életét és jó sorsát bízták a kezére, a maga mögött hagyott háborúban teljesen elveszítette a jelentését és a funkcióját” (III. 95.). Illetve a reprezentáció krízisét, a nyelvre vetett bizalom megrendülését is magával hozhatja, mint Bellardinál, akit az traumatizál, hogy a felesége

egy másik nőért elhagyja: „Hirtelen világosan látta, hogy nincs olyan élő nyelv, amelyen ő ennek a zárkózott és bikaerős embernek el tudná mondani” (III. 304.); „A szenvedésnek nincsen nyelve, beszédképtelensége pedig elmélyíti.” (III. 343.). (Itt kell előljáróban megjegyeznünk, hogy a két szereplő a későbbiekben mintegy kompenzációként a nemzetiszocializmus hívévé szegődik, így áldozatokból tettesekké is válnak, tehát itt már felsejlik az a „trauma-lánc”, amiről a későbbiekben még szót fogunk ejteni.)

Ha Proust és Jan Assmann után az akaratlan, paszszív emlékezetet (így a traumát) a testbe írt emlékezetként²⁵ gondoljuk el, akkor egy újabb olyan kontextus merül fel, mely igencsak karakteresen meghatározza a regényt. A test, a test-tapasztalatok hangsúlyos jelenléte olyannyira szembeötlő, hogy nincs olyan magyar és német kritika, amelyik ezt ne emelné ki. A múlt szó szerint testet ölt a szereplőkben, vagy, ahogy Radnóti Sándor fogalmaz, a *Párhuzamos történetekben* „a múlt is mindig jelenvaló test-élményként jelenik meg benne.”²⁶ Már az első fejezetben, a hullát vizsgáló Kienast tudatáramán belül megjelenik „[A] test nem felejt.” (I. 21.) fontos axiómája. A nyomozónak az élettelen test immár semmi egyéb, mint jelek és nyomok tárhelye, de a későbbiekben egyre dominánssá válik, hogy az élő testek is emlékeznek és emlékeztetnek, különösen (a *trauma* szó etimológiai eredetét jelentő) sérülések, sebek és hegek által. Sőt, ezek identikussá is tesznek, mint Döhring dédnagyapját, „aki a sedani ütközet nyomait viselte arcán” (I. 92.), de a visszaemlékező Erna holland szertője, Geerte arcában is ott látja „a harmincéves háború borzalmaival” (I. 232.). Geertének ráadásul nyúlászaja van, „[A]mi egyszerre volt megkapó és elidegenítő, miként minden olyan sérülés, mely a testi épséget érinti vagy akár csak emlékeztet ennek a veszélyére” (I. 239.). A testi emlékezet nem törölhető el, mint például a haláltáborokból hazatérő túlélők karjáról a Kristóf által is megpillantott számsor: „Nem elég, hogy mi történt veled, hirtelen nyilvánossá, bárki prédájává vált az élete. Volt, aki sebéssel operáltatta le, ám akkor a bőrátültetés ráncosan forradt vagy fényesebb hege lett a jel” (II. 201.). A hadirokkantak amputációi, protézisei még sokáig emlékeztettek a háborúra (*Uo*). Kristóf két ilyen testbe, egy lefátyolozott ifjú hölgybe („két lábon járó égési seb” – II. 203.) és egy görgőkön közlekedő, mindkét lábát elvesztő nyomorékba látja bele eltűnt anyját és vélhetőleg halott apját, ezzel egyáltalán nem túlzó részvétet mutat, hanem a saját traumáihoz olyan testeket rendel, amelyek nyíltan jelölik azt, nem titkolják, nem fojtják el.

Ennek a fejezetnek a címe (*Mindent szétszakít*) szokatlan módon hangsúlyos helyen van, éppen ez a befejező mondata is (II. 221.). Ez eltér az eddigi és az ezutáni gyakorlattól, hiszen a fejezetek címei mint

mondatok vagy szókapcsolatok valahol megbújta a szövegben, de soha nem szerepeltek zárlatként. Ez, és az a tény, hogy ez rész a mértani közepe a regénynek (a huszadik fejezet, és előtte is, utána is tizenkilenc fejezet van), arra mutat, hogy a „Mindent szétszakít” kicsinyítő tükörnek is tekinthető abban az értelemben, hogy az erőszak (itt a szovjet tank lövései) és az annak következményeként bekövetkező trauma szét szakítja a koherens narratívákat. Beszédese az is, hogy a következő fejezet címe: *Nem tudták elfelejteni*. Van egy másik kicsinyítő tükör is, jobban mondva egy allegorikus alakja a traumának, mégpedig a zsidó fake-reskedő, Gottlieb Ármin felesége a *Telített talpfák* című fejezetben. Azért is allegorikus alak, mert ellentétben a legtöbb szereplővel (így a férjével) nincs átjárása más fejezetekbe, nem is említik máshol. Ellentétben a többiekkel, talán egyedül Döhring kivételével, ő azért tébolyult, mert traumája elhatalmasodott rajta, azt többé nem rejti el már el a tudattalanba. Az asszony képtelen túltenni magát gyermeke halálán, amihez valaha köze volt a szintén gyerek Madzarnak és Bellardinak is. A hazaérkező férj szemszögéből látjuk először, akinek ez a külső perspektívája csak lassan, de végül mégis feloldódik az asszony „örök jelenében”:

Mintha az üres és sötét ház lenne az egyetlen, vagy emlékezne egy régen elhagyott csigaházra, ám kívül az utca mégsem Mohácson lenne, és az eltelt idő nem számítana.

[...]

Gottlieb inkább azon csodálkozott nem egyszer, hogy ő maga vagy mások miként képesek elhatárolni magukat ettől a beláthatatlan jelentőtől, amelyben örökösen gyászolunk, csak gyászolunk, holott még minden személyünket érintő esemény előtt vagyunk. (II. 349.)

A *trauma* szó ugyan soha nem jelenik meg a szövegben, de a legnyilvánvalóbb metaforája többször is, így például a hazafelé tartó Gottlieb az utcára kiszűrődő veszekedés zaját is „feltároló nyitott sebként” gondolja el (I. 344.), de az egymásba fonódó történetekből kivezető utolsó előtti fejezet Dávidja is így gondol kivezett édesapjára: „Amikor megtudták, akkor sem beszéltek róla, azt sem tudhatták pontosan, hogy mi volt a vád. Még nyitva állt a seb, és valamennyiünkben így maradt meg a fájdalom” (III. 647.). Ez az a novella, ahol a fiúnak megjelenik édesapja szelleme is, a *Párhuzamos történetek* egy másik vitatott pontjához, a kísértetek kérdéséhez is elvezet.

Kísértetek

Ezen belül is a legerősebb averziót az a jelenet váltotta ki, amikor Szemzőné sötét lakásában a plédet kere-

ső Gyöngyvér (1961-ben) meghallja az 1945-ös nyilas razzia zajait:

Sem a hiányzó tárgyakról, sem a ház vagy a városnegyed történetéről nem tudhatott, s alig is tudott valamit. Arról a januári éjszakáról, amikor Madzar saját készítésű bútorait a nyilasok kihajigálták az ablakon és minden vízcsapot megnyitottak, Szemzőné mondott ugyan néhány szót, de sokat nem tudott. Kitapogatta a régi zongoraszéket és leült. Az idegen lakás, az idegen ház, az egész idegen város történetétől sűrű csöndje mégis rászakadt.

Az elhagyott tárgyak között a hiányzó tárgyak kísértő lelké szökölt meg a korányári meleg éjszakában.

Margócsy Istvánt ez hollywoodi hatásadásra emlékezteti, az egész olyan szerinte, „mint ahogy amerikai horrorfilmekben tér vissza az üres házba a meggyilkoltak kísértete.”²⁷ Más értelmezők, mint Radnóti Sándor és Radics Viktória inkább elfogadják ezt a szöveg egészétől is idegen megoldást, a saját és nem-saját emlékek, a múlt és a jelen egybefonódásának tökéletes példáját látják benne.²⁸ A Gyöngyvér-féle epizód nem racionalizálható úgy, mint a Dávidnak megjelenő halott édesapja (III. 645.) vagy ugyanabban a részben a Balter fejében néha megszólaló halott édesanyja (III. 624.), azok egyértelműen az egyes szereplők hallucinációi, itt viszont nem lehet erről szó, ezért is kelthet zavart. Az angolszász irodalomban viszont korántsem csak populáris műfaj a kísértet-história, már csak azért is, mert a kísértetek részévé váltak a traumaelméleteknek is, mondván a traumatikus élmények kísértik a túlélőt, a kísértetek pedig olvashatók úgy, mint félig-meddig megszemélyesített alakjai a kísértő múltnak, tehát ezzel egyfajta etikus viszonyulást is követelnek a múlthoz.²⁹ A múltat megszemélyesítve úgy is mondhatjuk ezt, hogy a kísértet-históriákban a múlt elutasítja azt, hogy múlttá váljon, ezért a kísértet nemcsak azt testesíti meg, ami a múltban megoldatlan maradt, hanem azt is, ami a megoldás hiányában elmaradt vagy hiányzik.³⁰ A kísértet tehát a maga radikalitásában mutatja meg a traumatikus múlt asszimilálhatatlanságát a jelenbe, mert érvénytelené válnak a korábbi kognitív keretek, jól mutatja ezt a már említett jelenés: „Ezen az éjszakán Dávidot a halott édesapja látogatta meg. Nem volt kép, mely az érzéséhez társulhatott. S ezen az éjszakán ugyan-ez történt Dáviddal. Tapasztalatai és várakozása nem fedte a jelenség realitását” (III. 645.). A kísértet tehát félig-jelenvalóságával a megértés akadálya, de egyben médium is, ugyanis privilegizált és közvetlen hozzáférést jelent a múlthoz.³¹

Tettesek

Nádas egy beszélgetésben egy másik epizódot is megnevez, Döhrling álmát, ahol (első látásra kissé önkényesen) mosódnak össze „történelmi és magántörténelmi síkok”.³² Darabos Enikő felvetését, miszerint ez a rész a regény metaalakzata volna, elfogadja, az abban kíméletlenül feltűnő erőszakot pedig azzal magyarázza, hogy „a fejezet témája, a történelmi témája sokkal brutálisabb; halálról, gyilkosságról, gyilkosságsorozatról, a tömeggyilkosságban viselt felelősségről van szó.”³³ Egy másik tanulmányában jól látja a beszélgetőtárs, hogy Döhrling „a holocaust miatt érzett, és már-már skizofréniáig fokozódó büntudat allegorikus figurája”,³⁴ Bernhard Giesen fogalmával ezt úgy is mondhatnánk, hogy Döhrlingben a németek *tettes-traumája* testesül meg. Ráadásul a *tettes-trauma* nem csak a valódi tetteseket jellemzi, hanem egy olyan metafora, amellyel a három, a háború előtt, illetve után született, 1968-as diákmozgalmakat irányító német nemzedék kollektív lelkiállapotát lehet körülírni, ez utóbbi – mintegy keresztény mintára – olyan bűnököt vett magára, amelyet nem ez a generáció követett el.³⁵ Döhrling valóban így viselkedik, a regény egyik első mondata ugyanis a következő: „...mintha nem is ő fedezte volna fel a hullát, nem is ő jelentette volna be, hanem ő lenne a tettes, és rögtön szembesítik a bűnjelekkel” (I. 10.). Álma pedig nemcsak újraélése a feldolgozatlan múltnak, hanem bizonyos értelemben *korrekció* is, a kegyetlen KZ-őr nagyapát (például: II. 376.) ebben az imaginárius világban igenis kínozza a büntudat: „Álmában azonban, a családi vélekedéssel ellentétben, be kellett látnia, hogy Gerhard Döhrling nem tébolyult volt. Saját történetének kikerülhetlensége kínozza, s csupán az elfogadható megoldások hiánya kergette később örületbe” (I. 187.). Kienast és Döhrling újabb és a regényben utolsó találkozása *A boldogság fűszere* című fejezetben mintha valamifajta enyhülést hozna, míg a nagynénire nem volt hatással Döhrling felszólítása, hogy „a bűnököt kétségtelenül be kell vallani” (III. 420.), addig a Kienastnak már el tudja mondani, hogy „az én családban valóssággal hemzsegnek a gyilkosok” (III. 448.). A vacsora pedig, amit egy szimbolikus határátlépéssel (III. 456.) a holland oldalon költenek el, pedig meglepően oldott hangulatban zajlik le.

Bár a bevezetőben azt írtam, hogy kizárólag magyar és német helyszínek vannak a regényben, a szereplők imagináriusában ennél azért sokkal több ország jelenik meg, Hollandiának pedig nemcsak az előbbi jelenetben, illetve Döhrling álmaiban, hanem Madzar és Demén Erna emlékei között is kitüntetett szerepe van, mindkettőt egy be nem teljesedett szerelem köti oda. Ezért Hollandia (és áttételesen Amerika, lásd

az *American dream* című rövid fejezetet) mintha egy elképzelt jobb élet reményének allegorikus helyszíne lenne, ahová el lehetne menekülni a német és a magyar világ szorításából (Gottliebéknek is a rotterdami kikötőből kellene a tengertúlra indulniuk – II. 344.). A képzeletbeli német városkának, Pfeliennek és a mellette lévő koncentrációs tábor poklának mintha ellenpontja lenne az a hozzájuk legközelebb eső (II. 369.) és a valóságban is létező Venlo, mely a regény egy nagyon fontos pontján szinte öntudatlanul is felmerül, amely mintha egyszerre jelölné az elveszett paradicsomot és annak potenciális második eljövételét:

S csupán e pillanatban, amikor már kimondta, akkor vált világossá Erna számára, hogy a két fiú története tényleg minden ízében megegyezik, nem csak formálisan. Beleborzadt a gondolatába. Hiszen Kristóf édesanyja szintén egy nő miatt hagyta el a saját gyermekét, s akkor miként kell a történetet vagy a történelmet értelmezni.

Úgy nézett a megszemélyesedett gonosszal farkasszemtel, mintha Geertével a venlói ház hálószobájában meg sem tervezték volna a szökésüket és a közös megmeneküléseiket. (III. 325.)

A fenti mondatoknak azért tulajdonítok kitüntetett jelentőséget, mert egyrészt azon ritka esetek egyike, ahol a *látens* párhuzamosság két élettörténet között láthatóvá válik az egyik szereplő által, másrészt ennek az etikai vonatkozása sem mellékes, hiszen Bellardi fia és Kristóf párhuzamos sorsa egy pillanatra a Bellardiban felismert antiszemitát és az Ernában felismert „zsidónőt” a kölcsönös empátia pillanatával ajándékozzák meg. De ez valóban csak egy pillanat, mert ahogyan olvasható, Erna a gyermeküket elhagyó leszbikus anyákban magát a „megszemélyesített gonoszt” látja, teljesen megfélemlítve arról, hogy valaha ő is majdnem valami hasonlót követett volna el.

A potenciális tettes, aki a Rákosi-korszak börtönviselt áldozataként gondol magára (Bellardi) és a potenciális áldozat (Erna) az empátia, a párhuzamosságok felismerésével tehát megállíthatná a maga világának határain belül a traumák azon láncolatát, melynek során a traumatizált áldozat bosszúvágya miatt tettessé válhat, azaz ennek következtében másokat tesz áldozattá. (Persze, ezzel már elkéstek, Bellardi talán bele is hal abba a szívinfarktusba, amit közvetlenül a taxiút után kap, de ebbe már nem avatja be az olvasót a narrátor – III. 350-351.). A bosszú mellett a traumák okozta bűnök végtelen láncát az is fenntartja, ha a tettes nem gyakorol bünbánatot, mint például von der Schuer, aki az első világháború utáni tetteit egyáltalán nem bánta meg, így minden további nélkül szegődik el egy még kegyetlenebb diktatúra rémtetteinek „engedelmes végrehajtójának”: „Haramiák voltak, kommunista bestiák, mondta magában, mint aki indulatával védelmezi önmagát a saját erőszakos-

ságával szemben.” (III. 180.) De az önfelmentés gesztusa Bellardit is jellemzi („Így magyarázta meg utólag önmagának, hogy nem gonoszságból, hanem a vérük szavára hallgatva idegenkedtek a Gottlieb gyerektől” – III. 283.), sőt, az a kémjátszma, amelybe Ágost és Gyöngyvér is belekeveredik, arról szól, hogy a kádári Magyarország sem érdekelt a hazai holokauszt tisztázásában, a művelet arra volt jó, hogy úgy tűnjön, „a magyar kormány az Eichmann-iratokat a megállapodás szerint el akarta juttatni a jeruzsálemi tárgyalásra” (III. 579.).

Elszenvedett és választott traumák

Megkockáztatható az állítás, hogy a kádári emlékezetpolitika központi törekvése, az 1956 körüli amnézia fenntartása kihatott a holokauszt emlékezetére is, hiszen ha ott megtörténik a múlttal való szembenézés, akkor az kiválhatta volna az „ellenforradalom” újraértékelését is. Az akkori hallgatással és elfojtással szemben a szöveg 1961-ben játszódó fejezetei, különösen Kristóf perspektívájából, ébren tartják ötvenhat traumatikus emlékét, ő az a figura, akiben leginkább szembeütnő módon egybefonódik személyes és történelmi trauma (édesanyja elhagyja, édesapját a saját elvtársai teszik el láb alól a Rákosi-korszakban, más néven egy ideig egy nevelőotthonban rejtegetik). Talán azok a kivételes szereplők, akiknek nincsenek ilyen traumáik, a legtöbbjüknek viszont mindkettőből kijutott: von der Schuer első világháborús traumáját (III. 92-93.) már említettük, és Bellardi megalázó válását is (III. 298.), de egy elejtett megjegyzésből tudjuk, hogy Klára agresszív párja, Simon ott volt Voronyezsnél (III. 207.). Az utolsó két fejezet szereplőinek sorsa pedig szinte ismétli az előzőeket: a Duna-kanyarban lévő kis falu életét felforgató „örült” például „[E]gy kamaszkori sokk áldozata lett, s azóta nem hallott, nem beszélt, és az arcok helyén sem látott mást, csupán bizonytalan foltokat” (III. 592.). A lelkész felesége halála után elveszti hitét, fiát a forradalom utáni megtorlásokban ölik meg (III. 616. és 618.), Balter különös viselkedése is traumatikus tünetekre utal, és az utolsó oldalakon Bizsók második világháborús traumája (III. 691.) is több mint hangsúlyos helyet foglal el. Ez a katalógus nem pusztán annak a bizonyítéka, hogy a trauma a regény tematikus szintjén mindenhol jelen van, hanem a szöveg antropológiája szerint az minden embert meghatároz, a kérdés az, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz, mint Bellardi és Erna, ha felismerik egymásban

a traumatizáltat. Ebből a szempontból még lényegesebb epizód Kristóf és a deportálásokban társtettes Vay Elemér lányának, Klárának a találkozása, ahol a lány belátja, a másik többet szenvedett:

Mert igaz, hogy eszetlen vándorlásokban telt el, mégsem volt olyan nyomorúságos a gyermekkor, mint ezé a fiatalemberé, akit némi idegenkedéssel hallgatott. Mert tényleg vidéki lett, a fiú ebben nem tévedett, habár Budán született.

Még szerencse, hogy megúszták a kitelepítéssel, és még a kitelepítésüket is elég könnyen megúszták. (III. 501.)

Ezzel mintha feladná addigi bosszúvágyát („Senki ne maradjon az egyetemes fájdmától és az egyetemes szorongásától érintetlenül, ez lett volna Klára egyetlen elégtétele.” – III. 489.),³⁶ de ez sem menekíti meg egy újabb traumától, egy újabb vetéléstől (III. 562.), ami viszont Kristófban vált ki egy addig sosem volt mániákus együttérzést (ami miatt viszont botránnyosan érzéketlenül reagál nagybátyja halálhíre hallatán – III. 568.).

A bosszú vágyától, mint már szó volt róla, korántsem szabadul mindenki olyan könnyen. Ennek szintén strukturális okai vannak, legalábbis, ha Volkant követve „választott traumákról” beszélünk, amikor is egy közösség identitását egy öntudatlanul kiválasztott traumatikus esemény határozza meg, ott a kollektív áldozati emlékezet ellenséggépre is épül (ő az 1389-es rigómezei csatát hozza példaként arra, hogy a Milošević-vezette Jugoszlávia hogyan használta azt hatszáz évvel később „választott traumaként”).³⁷ Ennek megfelelően azt a tetteseken vett revans is meghatározza, mint a két világháború közötti Magyarország sérelmi politikáját – az a regényből kiderül, hogy Trianon választott traumája, még két nagyon különböző emberben, Madzarban és Gottliebben is közösséget ébreszt: „Miközben hallgattak egy sort, s nem tudtak mindketten nem arra a méltánytalanságra gondolni, ami a hazájukkal esett meg, amikor a békeszerződéssel a területét megcsönkítették...” (II. 335.). Azonban Bellardi példáján láthattuk, hogy ugyanez a választott trauma veszedelmes következményekkel is jár, az az „időomlás” (*time collapse*),³⁸ a múlt és a jelen öszszemosódása, ami jellemezte a kilencvenes évek balkáni háborút kirobbantó szerb sovinizmust, kihallható az agitáló, a mohácsi vereség „választott traumáját” értelmező Bellardit kommentáló narrátor szavai: „Középkor és újkor között nem volt többé különbség” (II. 312.).

Ez utóbbi példából is jól látszik, hogy milyen nehezen szárazható is szét az egyéni és a kollektív trauma a regény szövetében. Lehetséges persze olyan ellenvetés, amely szerint ez mégiscsak a szöveg tematikus szintjéhez tartozik és nincs olyan funkciója, amit a tanul-

mány címe is ígér, nevezetesen, hogy a trauma szöveg-szervező elem lenne a *Párhuzamos történetek*ben. Bizonyos esetekben már láttuk, hogy a párhuzamos szerkesztés (egyszerre van jelen több idősíki) eleve a traumatikus időszerkezetet követi. Emellett a *látenciát* és a tünetszerűen, mechanikusan ismétlődő motívumrendszer is ilyen, a trauma „ihlette” megoldásnak tarthatjuk. Ennek megvilágítására csak egyetlen példát hadd hozzak fel, mégpedig a *téboly* motívumát. Mint említettem Deczki Sarolta az egyetlen a recepció második hullámából, aki továbbra is a kaotikusságot tartja a regény domináns jegyének. Van egy mondata, ami viszont – ha kicsit kifordítva is – de jól felhasználható a saját, vele ellentétes érveim bizonyítására. Deczki figyelmes lett ugyanis arra, hogy a *sárga kerámia* motívuma a legkülönfélébb fejezetekben tűnik fel, de nem jelent semmit: „A sárga kerámiából rakott út nem vezet sehová, mint a mesében, hanem örülten és tébolyodottan fel-feltűnik olykor minden cél és értelem nélkül.”³⁹ Nem tudom, hogy szándékos-e, vagy véletlen, de a *téboly* motívumának említése még indokoltabb lett volna a sárga kerámiánál, de itt ugye az csak mellékesen szerepel. Pedig nem túlzás, a *téboly* kellően archaikus, ezért ritkán használt szava és képzett alakjai csaknem száz alkalommal fordulnak elő a szövegben. Utoljára Bizsók második világháborús emlékeinél fordul elő, amikor félholt német katonákat találnak egy rejtélyes épületben: „Hörögés, sírásra emlékeztető tébolyult panasz, mint valami bölcsődal, távolabbról egy kitarító vinnyogás, az eszmelet határán vergődő kiáltozás” (III. 688.) Nem álítom, hogy *téboly* egy az egyben megfeleltethető lenne a traumával, nem. Inkább a fenti idézet alapján egy

olyan emberi kondíciónak nevezném, amelyben valamilyen oknál fogva sérül a test vagy az elme *egészsége*, rendszerszerűsége. Ha ez helyreállíthatatlan vagy csak félig-meddig állítható helyre, akkor beszélhetünk traumáról – a pszichopatológia előtt ezt nevezhették *téboly*nak. Egy olyan állapotnak, amely az eredeti rendet felbontja, helyére legfeljebb a rendetlenség rendje, a *káosz* kerül.

A Parmenidész-től származó mottó („Közös az, ahonnan elindulok: ugyanoda érkezem.”) tehát olvasható akár az akaratlan traumatikus ismétlés rendetlen rendjeként is. Ott ugyanis hiányoznak a múlt és jelen megkülönböztetéséhez szükséges koordináták. A párhuzamos történetek tehát nem a végtelenben találkoznak, hanem a kiindulópontjuknál, ami viszont nem lehet megjelölni, mert ezek a párhuzamosok nem egyenesen futnak egymás mellett, hanem körkörösön egymásba fonódnak, szétszálazhatatlanul. ■ ■ ■

Takács Miklós (Hajdúnánás, 1976): A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. Jelenleg a trauma és az irodalom kapcsolatáról szóló monográfián dolgozik. Legutóbbi kötete: *Ady, a korai Rilke és az „istenes vers”* (2011, Debreceni Egyetemi).

JEGYZETEK

- 1 „Bámulatos az egymásba ékelődő fogaskerekek finommechanikája” – Válogatás Nadas Péter Párhuzamos történetek című regényének német nyelvű recenziójából. Válogatta és fordította KOVÁCS Edit, ÉS, 2012/23, 8–9., 8.
- 2 „Ez a rejtett és rejtélyes összefüggés vajon helyet találhat-e az elbeszélés zárt szerkezetében. Netán az egymástól független vagy éppen egymástól függő, de mindenképpen önmagukba zárt történetek nem egy olyan szerkezetben lépnek-e kapcsolatba egymással, amelynek a mintája maga a káosz.” NADAS Péter, *A szerkezet és a cselekményminták a „Párhuzamos történetek” című regényben = Párhuzamos olva-*

- sókönyv – Nadas Péter regényének forrásai és visszhangjai, szerk. CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor, 2012, 83–84., 83. (Nem mellékesen itt kérdő mód van, a későbbiekben pedig feltételes módban beszél a káoszról mint követendő mintáról.)
- 3 LÜDKE, Martin, *Die Seele freilegen*, Tagesspiegel, 2012. február 12.
- 4 RADISCH, Iris, *Er hat es überlebt*, Die Zeit, 2012. február 9.
- 5 Elsők között teszi szóvá ezt Margócsy István (*Margináliák = Testre szabott élet – Írások Nadas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*, szerk. RÁCZ I. Péter, Bp., Kijárat, 2007, 181–208., először: 2000, 2005/12, 34–

54.) és Szilágyi Zsófia (*Hagyományon innen és túl (Nadas Péter: Párhuzamos történetek)*, Bárka, 2006/3, 117–123.) illetve a regényről szóló első nagyobb lélegzetű tanulmány (RADICS Viktória, *Kritika helyett = Párhuzamos olvasókönyv, i. m.*, 161–250., először: Holmi 2006/5, 663–695.) is emellett érvel. Van olyan kritika is (GYÖRFFY Miklós, „Az, és mégsem az” = *Testre szabott élet, i. m.* 148–164.), amelyek csak a magyar fejezetek között lát összefüggéseket (149.), de beismeri, hogy a német részekkel nem tud mit kezdeni (155.). A recepció második hullámában van egy kivétel, Deczki Sarolta írása (DECZKI Sarolta, *A legkülönbözőbb dolgok*

- együttállása (Nádas Péter: Párhuzamos történetek), Alföld, 2010/7, 84-92.), amely szerint „[A] PT-ben szó sincs rendről és ökonómiáról; káosz van és anarchia” (88.).
- 6 „Le kell vetközni, föl kell öltözni. . .” – Nádas Péterrel Németh Gábor beszélget = *Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 98-119.
- 7 TAKÁCS Ferenc, *Test-világ = Testre szabott élet*, i. m. 296-302., 297.
- 8 MARKÓJA Csilla, *Idegenbe téved – A Párhuzamos történetek olvasása közben = Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 251-281., 265.
- 9 FÖLDÉNYI F. László, *Im Schnittpunkt der Horizonte – Péter Nádas' Jahrhundertwerk «Parallelgeschichten»*, Neue Zürcher Zeitung, 2012. október 13.
- 10 KRAUSE, Tilman, *Budapest, ein Gefühl*, Welt am Sonntag, 2012. május 6., 21.
- 11 BREITENSTEIN, Andreas, *Enzyklopädie des Fleisches – Chaos, Genauigkeit und Seele (Péter Nádas überwältigendes Meisterwerk «Parallelgeschichten»)*, Neue Zürcher Zeitung, 2012. március 17.
- 12 ISENSCHMID, Andreas, *Parallelgeschichten Péter Nádas erfindet den Roman neu als ein Sinnbild Europas*, Die Zeit, 2012. augusztus 23.
- 13 ISENSCHMID, i. m.
- 14 „Bámulatos az egymásba ékelődő fogaskerekek finommechanikája”, i. m., 8.
- 15 SARTORIUS, Joachim, *Das Gewicht des Körpers*, Der Freitag, 2012. február 20.
- 16 MARKÓJA, i. m., 261.
- 17 *Uo.*, 264. Az első olvasat egybees egy korábbi szerzői vallomással: „Mintegy tíz éve megint csak a soáról vagy a holokausztról olvasok. Szcenikusan alig lesz jelen belőle valami a könyvben, de a könyv legbensőbb körét, a történeti és a személyes következményeivel együtt, alaposan kijelölte.” NÁDAS Péter, *Jelenítés a grunewaldi évről = Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 91-97., 96.
- 18 DARABOS Enikő, *A néma test diskurzusa – A saját mássága mint az individualitás kritériuma Nádas Péter Párhuzamos történetek című regényében = Testre szabott élet*, i. m. 305-357., 340.
- 19 *Uo.*, 354. A regényben többek között ezt olvashatjuk az őállapotról: „Az őállapotok azonban, amelyekhez mindig mindenki visszatér, olykor még csak nem is hasonlítanak. Van, akiben egyetlen élményként él, olyan élményként, amelyre valójában nem nagyon emlékezik vagy egyenesen szeretné elfelejteni. Van, akinek olyan jól sikerült a felejtés, hogy valóságos úr támad az élmény helyén, s csupán azért van tudomása arról, hogy valamit szándékosan elfelejtett, mert az úr nem tölthető ki bármivel.” NÁDAS Péter, *Párhuzamos történetek (I. A néma tartomány; II. Az éjszaka legmélyén; III. A szabadság lélegzete)*, Pécs, Jelenkor, 2005, I., 216. A regényből vett idézetek ebből a kiadásból származnak.
- 20 BACSÓ Béla, *(Olvasási kísérlet) = Testre szabott élet*, i. m., 129-147., 144.
- 21 RADNÓTI Sándor, *Az egy és a sok = Testre szabott élet*, i. m. 219-262., 228.
- 22 *Uo.*, 236.
- 23 RADICS, i. m., 172.
- 24 SZIRÁK Péter, *A test végtelenbe nyíló könyve = Testre szabott élet*, i. m. 276-295., 279.
- 25 ASSMANN, Jan, *Das kollektive Gedächtnis zwischen Körper und Schrift. Zur Gedächtnistheorie von Maurice Halbwachs = Erinnerung und Gesellschaft (Jahrbuch für Soziologiegeschichte)*, hrsg. von Hermann KRAPOTH und Denis LABORDE, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2005, 66-76., 75.
- 26 RADNÓTI, i. m., 248.
- 27 MARGÓCSY, i. m., 196.
- 28 RADNÓTI, i. m., 229.; RADICS, i. m., 241 ;
- 29 BÉNYEI Tamás, *Ghosts as Sites of Memory = The Theoretical Foundations of Hungarian 'Lieux de Mémoire' Studies*, ed. by Pál S. VARGA – Karl KATSCHTHALER – Donald E. MORSE – Miklós TAKÁCS, Debrecen, Debrecen UP, 2013, 152-168., 157., 159.
- 30 *Uo.*, 152., 154.
- 31 *Uo.*, 159.
- 32 „Hirtelen valami olyasmi közelébe kerül. . .” – Nádas Péterrel beszélget Darabos Enikő = *Párhuzamos olvasókönyv*, i. m., 122-160., 125.
- 33 *Uo.*, 126. További bizonyíték arra, hogy Nádas kiemelten kezelte a német bűnösség problémáját, az az olvasmányjegyzék, amit a *Párhuzamos történetekhez* állított össze. Szerepel benne ugyanis az a két, nagyon sok vitát kiváltó könyv is, amelyek erre a kérdéskörre eléggé provokáló válaszokat kínálnak: Hannah Arendt *Eichmann Jeruzsálemben* és Daniel Jonah Goldhagen *Hitlers willige Vollstrecker* (a. m. 'Hitler engedelmessé végrehajtói') című könyveiről van szó (*Párhuzamos olvasókönyv*, i. m. 66., 70.).
- 34 DARABOS, i. m., 350.; Hasonló következtetésre jut Radics Viktória is (RADICS, i. m., 194.), a német recenzensek közül viszont egyetlenegy emeli ki Döhring figuráját, Andreas Breitenstein (BREITENSTEIN, i. m.).
- 35 Vö. GIESEN, Bernhard, *Das Tätertrauma der Deutschen: Eine Einleitung = Tätertrauma: Nationale Erinnerungen im öffentlichen Diskurs*, (hrsg. von Bernhard GIESEN and Christoph SCHNEIDER), Konstanz, UVK Verlagsgesellschaft GmbH, 2004, 11-53.
- 36 Ugyanez a bosszúvágy fűti az utolsó előtti fejezet lelkészét is, de ő annyira nem képes ezen felül emelkedni, hogy fennhangon nem, de magában megtagadja a legalapvetőbb keresztényi tanítást is: „Nincs megbocsátás” (III. 637.).
- 37 Vö. VOLKAN, Vamik D., *Blood Lines. From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1997.
- 38 VOLKAN, Vamik D. – AST, Gabriele – GREER, William F., *The Third Reich in the Unconscious. Transgenerational Transmission and its Consequences*, New York-London, Brunner-Routledge, 2002.
- 39 DECZKI, i. m., 91.